

HAJDÚ JUDIT

Igazságszolgáltatás, ami helyreállít

Justicia igazsága

Itt az ideje, hogy új istennőt, de legalábbis új metaforát találjunk az Igazságszolgáltatásnak Justicia bekötött szemű, mérleget és pалlost tartó figurája helyébe, javasolja Brunilda Pali, a Leuven-i Kriminológiai Intézet kutatója. Nézzük csak sorjában, mi is a baj ezekkel az attribútumokkal, amikkel az istennő dicsekedhet!

A szemet eltakaró kendő a pártatlanságot hivatott biztosítani, de ennek nyomát kevéssé látjuk, ha végigtekintünk a bebörtönzöttek seregén, és látjuk, hogy mindenhol a legszegényebbek, legnyomorultabbak, az érdekeiket legkevésbé ügyesen érvényesítők vannak hatalmas túlsúlyban. De vajon jó lenne-e, ha nem vennénk figyelembe, hogy ki, milyen háttérrel, milyen előzmények után követte el a tettet? Ha csak magát a tettet ítélnénk meg és nem az embert? Ugyanúgy kell vajon megítélnünk a két osztállyal, mint mondjuk a két diplomával bíró elkövetőt?

A mérlegről a modern kriminológia évtizedekig azt képzelte, hogy egyre pontosabban mér. A bűncselekmények osztályozása, a minden körülményre kitérő leírások azzal kecsesgetettek, hogy idővel akár bíróra, sőt tárgyalásra sem lesz szükség a büntetések kiszabásánál. A folyamat egyszerű adminisztrációvá válik, rengeteg pénzt és erőforrást spórolva ezzel. Mint valami hatalmas gépezetbe, az egyik végén bedobjuk az elkövetőt, a másik végén pedig ugyanaz az ember kijön a megfelelő élethosszra rabosítva. Csakhogy be kellett látnunk, hogy hiányzik a minden helyzetre alkalmazható algoritmus.

A pallossal pedig Justicia kiméri a fentiek alapján gondosan meghatározott büntetést, hogy ezzel szolgáltaon igazságot. Vajon miért gondoljuk azt, hogy fájdalokra további fájdalom szolgáltat igazságot? A bosszúvágy kielégítésén és a szemet-szemért igazságosságán kívül, milyen haszna van még a büntetésnek?

A gyereknevelés pszichológiája régóta tudja, hogy a büntetés erőtlén módszer, hatékonysága kicsiny, maximum rövid távú elrettentésre elég. Vajon miért gondoljuk mégis, hogy ha a gyerekeknel nem működik, akkor a sokkal kevésbé rugalmas felnőtt pszichére majd jótékony hatással lesz?

Rendben van! A büntető igazságszolgáltatás sok sebből vérzik; nem elég igazságos, nincs jótékony hatással az elkövetőre, ráadásul számtalan kutatás bizonyosága szerint elrettentő hatása sincs, mivel a bűncselekmények elsöprően magas százalékát – a laikus elképzelésekkel ellentétben – nem előre megfontolt szándékkal követik el, így abban a mérlegetésnek, a kockázatok és főként a lehetséges büntetés figyelembevételének vajmi kevés szerep jut. De nem tudunk jobbat, nem tudunk mást – mondhatjuk, ám ez nem így van.

A resztoratív igazságszolgáltatás megjelenése

Az igazságszolgáltatás tehetetlensége az egész világon – de különösen az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában – mind véresebb méreteket ölt. A tömeges bebörtönzések arra indítottak néhány gondolkodót, hogy a természeti népek gyakorlatai között keressenek megoldást. A resztoratív igazságszolgáltatás mozgalmára különösen az új-zélandi maorik és a kanadai bennszülöttek elképzelései voltak nagy hatással. Mindkét közösségre jellemző, hogy a konfliktusokat természetesnek veszik, megérteni szeretnék és a korábbi egyensúly visszaállítására törekednek. Ehhez a (beszélgető) kör formáját veszik alapul, ahol mindenkinek pontosan ugyanannyi joga és ideje van beszélni, mint a másoknak. Egy-egy konfliktus során arra kíváncsiak, hogy mi történt (az összes szereplő szerint), kire milyen hatással voltak a történetek, és milyen intézkedések, cselekedetek tudnák helyreállítani a megbillent egyensúlyt.

A resztoratív – jóvátételi, helyreállító – igazságszolgáltatás, ahogy azt az elnevezései is mutatják, a bűncselekmény vagy deviáns viselkedés által megbomlott közösségi egyensúly visszaállítását tűzi ki célul. Célja nem a büntetés, nem a retribúció, hanem a megbomlott egyensúly visszaállítása, vagy ha ez nem lehetséges, akkor egy új – mindenki által elfogadható – harmónia megteremtése. A folyamatban részt vesz minden érintett, vagyis az elkövető, az áldozat és a közösség is, hiszen minden kihágásnak komoly következményei vannak a közösségben élőkre még akkor is, ha közvetlenül nem sérülnek az érdekei. Gondoljuk csak meg, hogyan változik meg egy mégoly laza kapcsolattal kötődő lakóközösség élete, ha néhány betörés történik egy-két lakásba. A korábban kevesebb figyelmet kapott biztonsági intézkedések, az egyéni különbségek, a „ki hagyta nyitva megint a nagykaput”, „Józsiek tini lánya már megint elhagyta a kulcsot”,

„Kovácséknak persze könnyű a vasrácsos ajtó mögött” – hirtelen sokkal nagyobb jelentőséget kapnak, mint valaha.

Míg Észak-Amerikában elsősorban az áldozatsegítő csoportok megjelenése és az iskolai konfliktuskezelési technikák népszerűsítése vitte előre a resztoratív mozgalom ügyét, addig Európában Nils Christie (1928–2015) norvég szociológus és kriminológus írásai. Christie úgy vélte, hogy a modern igazságszolgáltatás megfosztotta az áldozatot a konfliktustól, aminek a bűncselekmény során részesévé vált. Már a nyomozás is csak információforrásként tekint rá, a bírósági tárgyalás pedig végképp kiszorítja a konfliktus rendezésének folyamatából. A tárgyaláson a pártatlanság kétes oltárán feláldozzuk az áldozat történetét, az elkövetőt kiszakítjuk a konfliktusból, és egy elidegenítő folyamat után megkapja méltó büntetését, amelynek letöltésével bár semmilyen módon nem járul hozzá a helyzet javátételéhez, mégis úgy érezheti, hogy nincs több dolga, hiszen megbűnhődött. Christie úgy véli, hogy el kell venni a konfliktusok jogát az ügyvédektől, s vissza kell azt adni a szereplőiknek és a közösségnek. Mindehhez fel is vázol néhány lehetséges formát.

Az Európai Tanács ajánlásai

A mozgalom időszerűségét és erejét mutatja, hogy a '80-as évektől kezdődően az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága sorra adja ki az ajánlásait: a sértett–elkövető mediációról családi, polgári és büntetőperekben, változatos közösségi szankciókról és az áldozatsegítésről. Minden ajánlásnak az a nem titkolt célja, hogy megjelenjen a helyreállító elem az igazságszolgáltatásban.

Különböző európai országok különböző mértékben és formában alkalmazzák a javátételi elemeket. Nagy Britanniában nem lehet úgy kiemelni gyereket a családból, hogy egy ügynevezett családi döntéshozó csoport előbb ne próbálna meg a család hatáskörében megoldani a problémát. A veszélyeztetett fiát, a család és a közösség összes releváns tagját összehívják az egyikük lakásába, ahol korlátlan idő áll rendelkezésükre ahhoz, hogy felmérjék és mozgósítsák az erőforrásaikat annak érdekében, hogy a gyerek ne kerüljön állami gondoskodásba. Szakértők nem vesznek részt a megbeszélésen, de rendelkezésre állnak praktikus válaszokkal, amennyiben kérdés merülne fel. Belgiumban a legsúlyosabb bűncselekmények áldozatai is rendszeresen veszik igénybe az áldozat–elkövető mediációt, amelyhez az eljárás bármely pontján – akár évekkel a bírósági tárgyalás lezárta után is – joguk van. A mediációt az állam támogatja, és mindkét fél részéről önkéntességet ír elő. Kutatások sora bizonyítja, hogy az elkövetővel folytatott resztoratív találkozó nagymértékben csökkenti az erőszak okozta szorongást és a PTSD-t.

„Én az áldozat vagyok!”

Magyarországon a resztoratív mozgalom organikusan indult. Negrea Vídia, aki azóta a helyreállító igazságszolgáltatás egyik legfelkészültebb és legtapasztaltabb magyar képviselője, egy javító-nevelő otthonban dolgozott pszichológusként. Egyik nap arra kérték, hogy nézzen meg egy 14 éves srácot, mert az magából kikelve ordibálja, hogy ő nem ide való, ő az áldozat, és azonnal engedjék ki. Amikor Vídia leült beszélgetni a fiúval, kiderült, hogy a srác néhány héttel korábban, születésnapjára megkapta a Whiskys néven elhíresült bankrabló emlékiratait, és nem tudta elképzelni, hogy ez tényleg ilyen egyszerű legyen. Gondolta, tesz egy próbát. Elővette a símaszkját, kölcsönkérte kisöccse játékpisztolyát, és elindult bankot rabolni. Legnagyobb meglepetésére a dolog simán ment, és hamarosan már hazafelé ballagott hátizsákjában több százezer forinttal. Mivel eszébe sem volt eltulajdonítani a pénzt, ezért, miután gondosan megszámolta, még zárás előtt vissza akarta adni a pénztárnak. A helyszínelő rendőrökkel közölte, hogy abba hagyhatják a nyomozást, nem történt itt semmiféle bűncselekmény, számolják csak meg a bankókat. A rendőr bácsi azonban nem volt humoránál, a bíróság pedig gyors eljárásban 3 év javító-nevelő elzárással jutalmazta a poént fegyveres rablásért. A fiú természetesen úgy érezte, hogy a Whiskys, aki az ötletet adta, a szülei, akik a könyvet, a rendőrség és a bíróság mind inkább bűnös, mint ő, és teljesen kétségbe volt esve. Vídia félt, hogy kárt tesz magában, ezért a bankrablás részleteiről kérdezte, legfőképp pedig arról, mit gondol, vajon hogy érezhette magát a pénztáros kisasszony, aki átadta neki a pénzt. Láthatóan erre nem gondolt a srác, de úgy vélte, talán kicsit megijedt, de baja nem eshetett, és reméli, jól van. Mindenesetre a következő beszélgetésre elhozta a pénztárat telefonszámát, hogy Vídia kérdezze meg, mi lehet vele. Kiderült, hogy a pénztáros olyan sokkot kapott, aminek hatására, ha fiatal ember jött a fiókba, fizikai tüneteket produkált, és hamarosan olyan pánikbetegség alakult ki nála, ami miatt le kellett szüneteltetni. Amikor ezt a fiú megtudta, teljesen ledöbbsent. Rettenetesen megrendítette, hogy akaratlanul milyen veszélybe sodorta a pénztárosnőt, és mindent meg akart tenni azért, hogy jóvátegye. Hamarosan el is indult egy levelezés kettejük között, ami jótékony hatással volt az áldozatra – hiszen a képzeletében élő rettenetes bankrabló átváltozott azzá, aki valójában volt, egy idéetlen, de jóakarátú kölyökké –, és a fiú is sokat tanulhatott felelősségről és a tetteinek a lehetséges következményeiről.

Ezek után Vídia és még néhány lelkes szakember képzésen vehetett részt az Egyesült Államokban, majd hazatérve nagy energiákat fektettek a szemlélet terjesztésébe. Vídia hazatérése után elkezdte oktatni a szemléletet az ELTE-n, veszélyeztetett fiatalok számára resztoratív napközbeni ellátást indított, a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben pedig családi döntéshozó

csoportokat szervezett szabadulás előtt álló fogvatartottaknak. Képzések, kutatások indultak, úgy tűnt, az ország be tud kapcsolódni a helyreállító igazságszolgáltatás európai vérkeringésébe. Ennek nemcsak az igazságszolgáltatásra lehetett volna kedvező hatása, hanem az egész társadalomra. A szemlélet ugyanis arra is alkalmas, hogy a társadalmi emlékezet súlyosan megosztó eseteivel is megbirkózzon.

„Ez nem a megbocsátásról szól”

Ez történt Olaszországban is, ahol a '70–80-as évek terrortámadásainak, a Vörös Brigádok ténykedéseinek 428 ember esett áldozatul és többszázan sebesültek meg, majd Aldo Moro elrablása után a kemény kézzel lecsapó rendőrség 4200 embert küldött börtönbe, 10–20 évre vagy akár életfogytig tartó szabadságvesztésre. Nem szabad elfelejteni, hogy az anarchisták között sokféle csoport, sokféle ideológia versengett, és mivel alapvetően egy belső társadalmi mozgalom részei voltak, így tevékenységük megítélése is nagy különbségeket mutat. Ugyanakkor a széles körű és alapos nyomozások ellenére máig vannak a korszaknak olyan erőszakos cselekményei, amelyekről nem lehet tudni, hogy mennyiben tehetőek felelőssé értük szélsőjobboldali csoportok, a szervezett bűnözés, illetve a feszültség szításáért felelős állambiztonsági egységek.

A mediációs csoport létrehozását Aldo Moro, az elrabolt, majd meggyilkolt politikus lánya kezdeményezte. 2007-től kezdődően hét éven keresztül találkoztak havi rendszerességgel időközben szabadult terroristák és az áldozatok családtagjai, hogy megpróbálják megérteni a történeteket és megnyugvást találjanak. Három mediátor segítette a munkájukat, ami organikusan fejlődött az évek során. Egyre többen kapcsolódtak be a beszélgetésbe, miközben a csoportot a hét év alatt mindössze ketten hagyták el. Egy idő után úgy döntöttek, hogy a belső körön kívül – akik közvetlenül érintettek – meghívják érdeklődő fiatalokat és úgy nevezett bölcseket, az olasz társadalom elismert tudósait, közéleti személyiségeit, hogy tudásukkal és tekintélyükkel járuljanak hozzá az ügyhöz. Néhány hónap után világossá vált, hogy az egész napos havi találkozások nem elégségesek, és hamarosan fél évente egy egész hetet töltöttek együtt, egy fedél alatt aludtak, együtt főztek és mosogattak volt terroristák és áldozataik családtagjai. A munkát semmilyen állami vagy civil szervezet nem támogatta, a mediátorok is saját idejüket áldozták fel, minden együttlétet a csoport közösen finanszírozott. A tehetősebbek segítették azokat, akiknek az utazás vagy a szállás nehézséget okozott. Hét éven keresztül sikerült megőrizni a csoport titkát, pedig a végére majdnem 50 ember vett már részt benne. Fontosnak gondolták viszont, hogy a média ne kapja fel és ne korrumpálja az erőfeszítéseiket.

Öt év után érezte úgy a csoport, hogy nincsenek már megoldandó konfliktusok, s ez volt talán legnagyobb krízisük is: mihez kezdjenek magukkal? Végül eldöntötték, hogy a nyilvánosság elé állnak, és megmutatják azt a munkát, amit közösen végeztek. Ehhez a könyv formát választották: újabb két éven keresztül írták közösen a bizonyoságátételüket.

Nekem a festői Como tó partján, egyhetes resztoratív képzés során volt szerencsém találkozni a csoport néhány tagjával, akik most iskolákban, képzéseken mesélnek a tapasztalataikról. Első kézből hallhattam a történetüket, és megérezhettem azt a hangulatot, amelyben a 36 évet ült Guidót kedves határozottsággal intik le a többiek, hogy ugyan ne magyarázzon már annyit, s ahogy egy áldozat családtagjai és az elkövető egymás mellett ülve olaszos közvetlenséggel lapogatják egymást, és egymástól át-meg-átvéve szövik a történetüket.

Az egyik legmegrendítőbb történetet annak a rendőrnek az akkoriban 8 éves fia mesélte el, akit azért öltek meg, mert nem akart a fegyveréhez nyúlni. Az 50 felé járó Paolo arról számolt be, hogy sehogyan sem tudta összeegyeztetni azt a félelmetes haragot és bosszúvágyat, ami benne dült, azokkal a történetekkel, amelyeket az Édesapjáról hallott, annak mérhetetlen emberiségéről. Drogokhoz nyúlt, és függőként évtizedekig nem talált megnyugvást, amikor egy ismerős meghívta őt a csoportba. Félt attól, hogy mit fog művelni, ha „ezekkel” találkozik, de már az első találkozás megbékélést hozott. Nem, nem bocsátott meg, de a csoportban ezt senki nem is várta el tőle. Egyszerűen az emberiség egy másik szintjén találkoztak.

**„Ti nem tudjátok, mit műveltek!
Az életet adjátok vissza nekünk!”**

Hasonló találkozásokra adnak lehetőséget azok a reintegrációs programok, amelyek a fogvatartottak jóvátételi törekvéseire építenek. Ilyen volt a Magyarországon négy évet élt Börtönrádió is.

A rádiót az életet formáló történetekbe vetett hit és az a kihívás hozta létre, hogy olyan emberekkel dolgozzunk, akiket a társadalom nagy része elutasít. A több mint 20 éve működő brit börtönrádiótól rengeteg segítséget kaptunk, hogy az Adj Hangot Egyesület égisze alatt elindítsuk, majd négy éven át három büntetésvégrehajtási intézetben üzemeltessük a rádiót. A Váci Fegyház és Börtönben kezdtünk, majd a Győri előzetes házban és a Gyorskocsi utcai női fogvatartottak között is elindítottuk a rádiót. A projekt lényege az volt, hogy a mentorok rádiós, újságírói és csapatépítő képzése után a jelentkező fogvatartottak autonóm csoportként megalkották a saját rádiójukat, amely társaiknak szolgált biztató történetekkel és olyan információval, amelyet csak ezen a csatornán keresztül kaphattak meg. Persze a külső segítségre folyamatosan szükség volt, hiszen egyrészt az

oktatás – különösen a szabadulók miatt – folyamatos volt, másrészt internet hiányában minden háttéranyagot nekünk kellett biztosítanunk a műsorokhoz. De talán mindenek közül az a szerepünk volt a legfontosabb, hogy jelenlétünkkel és azzal a bizonyos emberi találkozással, amivel feljűk – és soha nem a bűncselekményük felé – fordultunk, újra és újra megélhették, hogy értékes, érdemes emberek.

Rettentően biztató volt látni, milyen hamar elkezdtek csoportként működni, milyen hamar újatanulták azokat a készségeket, amelyeket a börtön-rezsim kiöl az emberből: a döntés, az együttműködés, a kreativitás, a vita és meggyőzés képességét. Nagyon hamar igazi kreatív műhelyekké váltak ezek a szerkesztőségek, ahol valami nagyon előremutató alakult ki. Az együttműködésnek ez a szelleme annál is meglepőbb és lelkesítőbb volt, mivel a börtön-credo azt írja elő, hogy „csak a magad dolgával foglalkozz, ne bízz senki másban”! Itt azonban kialakult egy oázis a börtönön belül, ahol csak részben voltak érvényesek a börtöntörvények.

Ennek a lelkesedésnek hamarosan meg is lett az eredménye, hiszen egy évvel a kezdés után elvégzett kutatásunk szerint a fogvatartottak 77%-a naponta a börtönrádió csatornájára kapcsolt. A legnépszerűbb természetesen mindenhol a kívánságműsor volt, de az életutakat bemutató beszélgetős műsorok, az információs, vallási és szórakoztató adások szintén széles körű hallgatóságot mondhattak magukénak. A hallgatóság részére nagyon felemelő volt, hogy saját rádiójuk van, amihez csak hozzátett az a tény, hogy gyakorlatilag bárkiből válhatott interjúalany, ha történetét, tartását a rádiósok elég tanulságosnak tartották.

A resztoratív szemlélet sokféle módon és szinten volt jelen a munkánkban.

Természetesen minden „szerkesztőségi ülés” a resztoratív beszélgető körrel kezdtünk, ahogy a konfliktusainkat is – és volt belőlük elég – a kör segítségével és a resztoratív kérdések segítségével próbáltuk meg rendezni.

A rádió etikai iránymutatásai közül az egyik legfontosabb az volt, hogy az áldozatokra minden körülmények között tekintettel kellett lenni. Bár a műsorainkat a börtönök zárt láncú rendszerén keresztül csak a fogvatartottak hallgathatták, minden műsornak úgy kellett elkészülnie, hogy azt akár az áldozat is hallgathassa. Ez a belső cenzúra, az áldozatok ilyenfajta jelenléte biztosította, hogy a műsorok semmilyen körülmények között ne favorizálhassák, sőt ne is bagatellizálhassák a bűncselekményt.

Ugyanakkor az áldozatok felé közvetlenebb formában is nyitottunk. Idősek ellen elkövetett bűncselekményekről készítettünk interjúkat a börtönben, amit aztán megmutattunk idősek otthonában, felvettük az idős emberek reakcióit és megmutattuk ezt a börtönhallgatóságnak. Majd ebből az egymásnak válaszolható műsorból vágtunk össze rövid, vitaindító részleteket, amelyeket állami intézményekben élő, veszélyeztetett fiataloknak mu-

tattunk meg. A tanárok szerint döbbenetes hatása volt ennek a hitelességnek a fiatalok között.

A megelőzésben is részt vettünk. Az egyik váci fogvatartott észrevette, hogy akármennyire különböző háttérből érkeztek, akiket a drog juttatott a börtönbe, az mind ugyanazokon a lépcsőfokokon ment át. Meg akarták mutatni ezt fiataloknak, ezért egy előadást írtak a tapasztalataikból, amihez a börtön tisztségviselőit is megnyerték maguknak. Hamarosan gimnazista csoportoknak mutathatták be az előadásukat, akik a leghitelesebb forrásból hallhatták, hova vezet a droghasználat. Az előadásból egy rádióműsor is készült, ami az első szakmai díjat hozta a rádiónak. Az évente megrendezett Dr. Szegő Tamás-díj különdíját hozhattuk el, amelyet 30 éven aluli újságíróknak írtak ki szociálisan érzékeny műveikért.

Voltak más, a resztoratív igazságszolgáltatást még közvetlenebbül szolgáló terveink is. Negrea Vídiával megegyeztünk, hogy felvesszük a Családi Döntéshozó Csoportokat, műsort csinálunk belőlük, amelyeket a börtönön belül a módszer népszerűsítésére, az egyetemen pedig szemléltetésre lehet használni. A Családi Döntéshozó Csoportok olyan módszer, amely a szabadulás előtt álló fogvatartottakat készíti fel a kinti életre oly módon, hogy összehívja mindazokat, akik segíthetik a szabadulót, és közösen döntenek szállásról, munkáról, támogatásról. Több éves büntetés után a szabadulók legtöbbször már maximum a régi bűntársak várják, feleség, gyerek már elfordult tőle, lakásán, ha még megvan, súlyos hitelek, munkahelyre az erkölcsi bizonyítvány hiányában csak igen kicsi esélye van. Ebben a helyzetben egy megtartó közösség rengeteget jelenthet.

A tervekből azonban sajnos csak tervek maradtak. A resztoratív szemlélet megmarad az Európai Tanács ajánlásának és elszigetelt esetleges akcióknak, a Börtönrádióknak pedig be kellett fejeznie tevékenységét, mivel nem fér bele az általános szigorítások menetrendjébe, amely a büntetésvégrehajtás új vezetését jellemzi.